

SROVNÁVACÍ MORFOLOGIE JIHOSLOVANSKÝCH JAZYKŮ

DOC. MGR. PAVEL KREJČÍ, PH.D.

OBECNÁ ČÁST

GRAMATIKA (mluvnice)

- ▶ Organizovaný úhrn pravidel jazykového systému chápaný jako principy tvorby a organizace vět, promluv, textů, a tedy komplexních jednotek jazyka a jejich skládání z jednotek elementárních (F. Čermák).

Tři základní typy:

- ▶ **1. SYNCHRONNÍ (deskriptivní)** → gramatika jazyka v konkrétní etapě jeho vývoje;
- ▶ **2. DIACHRONNÍ (historická)** → vývoj gramatiky daného jazyka v čase;
- ▶ **3. SROVNÁVACÍ (kontrastivní, komparativní, konfrontativní)** → historicko-srovnávací metoda, používaná už od počátků moderní jazykovědy (němečtí jazykovědci v 2. a 3. dekádě 19. stol., u nás P. J. Šafařík, M. Hattala aj.)

[HISTORICKOSROVNÁVACÍ METODA | Nový encyklopedický slovník češtiny \(czechency.org\)](#)

MORFOLOGIE (tvarosloví)

- ▶ **MORFOLOGIE** je součástí gramatiky, a to ta její oblast, která studuje povahu a chování morfémů. Studuje druhy, tvary a tvoření slov.
- - **Morfologie v užším smyslu** (flexe, tj. deklinace, konjugace, popř. komparace)
- - **Morfologie v širším smyslu** (slovotvorba, tj. derivace, kompozice, kolokace, ale též konverze, abreviace, univerbizace aj.)

Morfologie + syntax = gramatika v užším smyslu

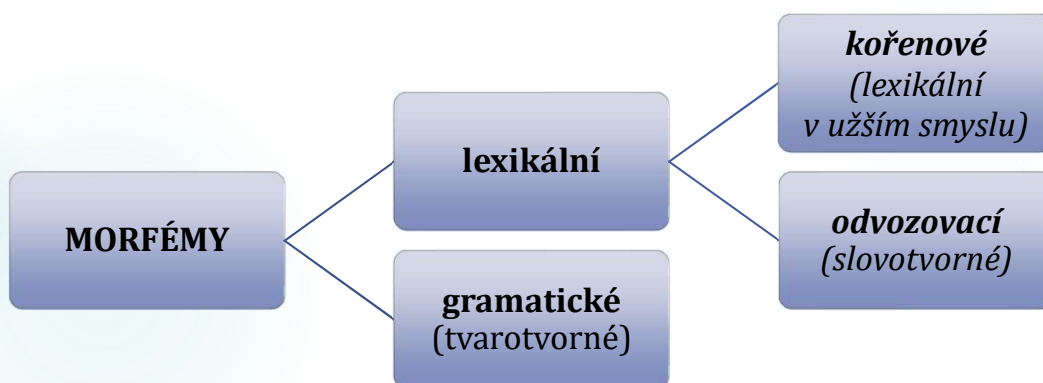
MORFÉM

- ▶ Elementární bilaterální jednotka se stránkou výrazovou i významovou, s významem lexikálním nebo gramatickým. Nejmenší významonosná jednotka v jazyce, jejíž funkcí je tvořit vyšší významové jednotky, tj. slova a jejich tvary (M. Čechová).
- ▶ Minimální jazykový znak, tj. minimální (abstraktní a systémová) významová a/nebo gramatická jednotka; třída alomorfů (pokud je má) (F. Čermák).
- ▶ Nejmenší segment slova či jazyková jednotka, který má svůj vlastní význam nebo gramatickou funkci ve větě (S. Halilović; J. Silić – I. Pranjković; HrvGram).

MORFÉM, MORF, ALOMORF

- ▶ **Morf** = konkrétní realizace morfému
- ▶ **Alomorf** = jedna z možných realizací jednoho morfému
- ▶ Příklad: *rekla, řečeš, reci, rečí; ruka, ruce, ruční*
- ▶ Morfy *rek-/reč-/rec-/re-* jsou alomorfy, tj. různé realizace morfému *rek-*; morfy *ruk-/ruc-/ruč-* jsou alomorfy morfému *ruk-*.
- ▶ **Dubletní alomorfy**: př. *dobrog, dobroga* (gramat. funkce táž)

TYPY MORFÉMŮ

TYPY MORFÉMŮ

Př.: učitel – učitelům / učitelka – učitelkám

Lexikální morfémy:

kořenový (radix): *uč-*

odvozovací (afixy): infix *-i-*, sufixy *-tel(0)*, *-k-*

Gramatické morfémy:

-0, -ům, -a, -ám

TYPY MORFÉMŮ

1. morfematická analýza → morfémy a jejich typologie

uč-i-tel-0 – uč-i-tel-ům / uč-i-tel-k-a – uč-i-tel-k-ám

2. morfologická analýza → tvarotvorný základ +
morfologická charakteristika (koncovka)

učitel-0 – učitel-ům / učitelk-a – učitelk-ám

3. slovotvorná analýza → slovotvorný základ +
odvozovací formanty (afixy)

uči-tel – uči-tel(ům) / učitel-k(a) – učitel-k(ám)

TYPY MORFÉMŮ

Nulový morfém (*člověk-0, kost-0, sen-0, ...*)

Volný morfém (*chtěl bych, бomo čitali, zapjevat će, недеј да лъжеш, ...*)

Supletivní morfém (*čovjek – ljud-i, dobar – bolj-i, ja – mene, ...*)

Afixy:

▶ Prefix (předpona: *pogledati, nadrealizam, разговорям, ...*)

▶ Sufix (přípona: *učitel, Bosanac, български, ...*)

Infix (kmenotvorná přípona: *učitel, mostovi, ...*)

▶ Interfix (konekt, spojovací vokál: *crnogorski, новобългарски, ...*)

▶ Postfix (zápona: *jakýsi, kojigod, коўмо, ...*)

Distantní formant (*zhoršit se, ...*)

Afixoidy a radixoidy (*auto-, aero-, hydro-, makro-, video-, euro-, jugo-, sex-, eko-, foto-, bio-, фолк-, vele-, pra-, lži-; -bus, -log, -fil, -téka, ...*)

SLOVNÍ DRUHY

(besedne vrste; vrste riječi; части на речта)

- ▶ **Dělení:** 1. **formálně-morfologické** hledisko (ohebná x neohebná)
2. **sémantické** hledisko (plnovýznamová x neplnovýznamová)
- ▶ **Ohebná (flektivní):**
 - ▶ - **skloňování (deklinace):** substantiva, adjektiva, pronomina, numeralia
 - ▶ - **časování (konjugace):** verba
 - ▶ - **stupňování (komparace):** některá adjektiva, některá adverbia
- ▶ **Neohebná:** adverbia, prepozice, konjunkce, partikule, interjekce
- ▶ **Plnovýznamová (autosémantická):** Subst, Adj, Pron, Num, Verb, Adv
- ▶ **Neplnovýznamová (syntaktická):** Prep, Konj, Part; Int*

SLOVNÍ DRUHY

Třídění dle funkčně strukturalistického kritéria (M. Komárek):

- ▶ **Základní slovní druhy:**
 - ▶ **podstatná jména** (substance), **přídavná jména** (vlastnosti), **slovesa** (procesy), **příslovce** (okolnosti)
- ▶ **Nezákladní slovní druhy:**
 - ▶ - **a) návstavné:** **zájmena** (deixe, zástupnost), **číslovky** (kvantifikace)
 - ▶ - **b) citoslovce** (vyjádření zvuků /onomatopoeie/, emocí)
 - ▶ - **c) nesamostatné:** **předložky, spojky, částice**

TVARY SLOV

Kupujem novu knjigu.

Kupuješ nove knjige.

Kupit čemo novu knjigu.

- ▶ Lexikální význam zůstává zachovaný, mění se gramatický obsah podle toho, co chceme vyjádřit (já – ty – my, jednu – více)

- ▶ *Kupujem/kupuješ/kupit čemo, novu/nove, knjigu/knjige* = **vztah paradigmatický**

Kupujem novu knjigu. Čítam novu knjigu.

Kupujem novu knjigu. Kupujem nove cipele.

- ▶ Gramatická struktura je stejná, lexikální význam se mění (kupovat – číst, kniha – boty)

- ▶ *Kupujem (Čítam) knjigu; Kupujem knjigu (cipele)* = **vztah syntagmatický**

(lineární charakter; **kompatibilita** = významová slučitelnost, podmiňuje **kolokabilitu** = individuální formální a významovou spojitelnost)

GRAMATICKÉ KATEGORIE JMENNÉ

PÁD (casus – sklon; padež; падеж)

- ▶ **vzájemné vztahy mezi slovy ve větě:**
- ▶ pády **adverbální** (sloveso+jméno), **adnominální** (jméno+jméno), **adverbiální** (bez úzkého formálního vztahu k určitému slovnímu druhu)
- ▶ **NOMINATIV** (imenovalnik; именителен п.)
- ▶ **adverbální** pád, subjekt/agens, základní označení/pojmenování
- ▶ **AKUZATIV** (tožilnik; винителен п.)
- ▶ **adverbální** pád, přímý objekt/patiens, manipulovaný předmět
- ▶ **DATIV** (dajalnik; дателен п.)
- ▶ **adverbální** pád, nepřímý objekt (adresát)

GRAMATICKÉ KATEGORIE JMENNÉ

PÁD (*casus* – sklon; padež; падеж)

- ▶ **GENITIV** (rodilnik; родителен п.)
- ▶ primárně **adnominální** pád neshod. atributu, kvantita, posesivita, vlastnost
- ▶ **LOKÁL/LOKATIV** (mestnik; местен п.)
- ▶ pád **adverbiální** povahy, hlavně významy lokální a temporální
- ▶ **INSTRUMENTÁL** (orodnik; творителен п.)
- ▶ **adverbiální** pád prostředku, nástroje apod.
- ▶ **VOKATIV** (zvalnik; звателен п.)
- ▶ označení oslovované osoby, užití současně s proprii; obecně řídký výskyt

GRAMATICKÉ KATEGORIE JMENNÉ

ČÍSLO (*numerus* – število; broj; число)

- ▶ počet nebo pořadí substancí
- ▶ **SINGULÁR** (= počet jeden)
- ▶ **PLURÁL** (= počet vyšší než jeden /sl. více než dva/)
- ▶ **DUÁL** (= počet dva; pouze **slovinština**, jinde jen relikty duálu)
- ▶ **PAUKÁL** (= málopočetná mnohost; př. chorv. 1 čovjek, 2,3,4 čovjeka, 5 ljudi)

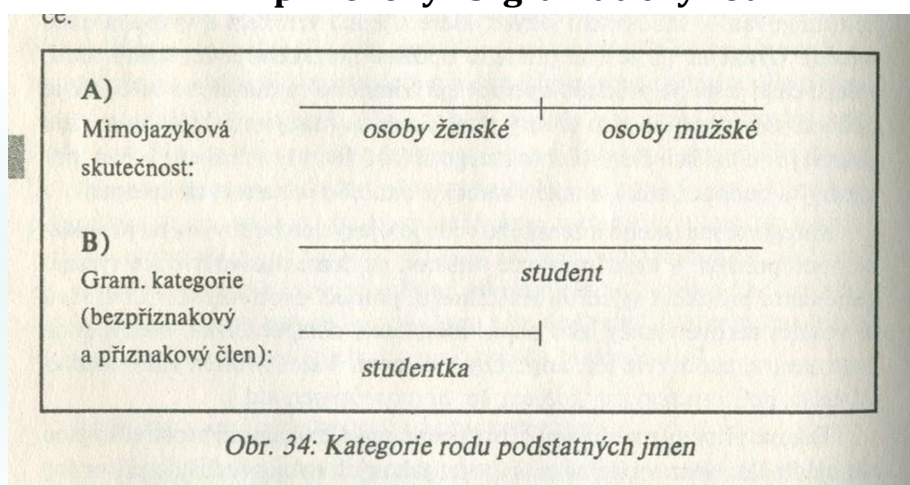
GRAMATICKÉ KATEGORIE JMENNÉ

ROD (*genus* – spol; rod; род)

- ▶ příslušnost formy k jednomu ze tří gramatických rodů
- ▶ MASKULINUM (typicky -Ø) – životné vs. neživotné
- ▶ FEMININUM (typicky -A)
- ▶ NEUTRUM (typicky -O/-E)
- ▶ přirozený vs. gramatický rod:
- ▶ *žena/die Frau/la femme* vs. *kniha/das Buch/le livre*
- ▶ tzv. GENERICKÉ MASKULINUM (nepříznakové mask. vs. příznakové fem.)

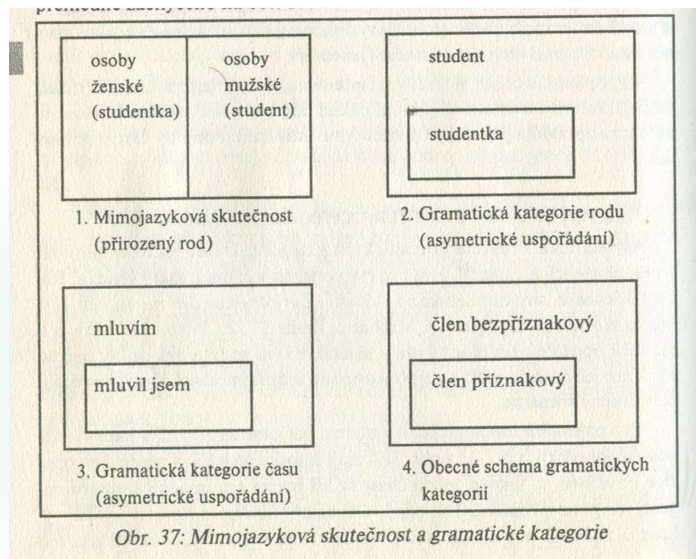
GRAMATICKÉ KATEGORIE JMENNÉ

přirozený vs. gramatický rod

Obr. 34: Kategorie rodu podstatných jmen

GRAMATICKÉ KATEGORIE JMENNÉ

GRAMATICKÉ KATEGORIE JMENNÉ

URČENOST (*determinace* – *določnost*; *određenost*; *определеност*)

- ▶ opakované pojmenování nějaké substance → neurčitá platnost se mění v určitou
- ▶ gramatická kategorie určení/určitosti → **URČITÝ ČLEN**
- ▶ pouze BULHARŠTINA a MAKEDONŠTINA (postpozitivní určitý člen)
- ▶ Bulh. př. *часовникът, масата, леглото, животните*
- ▶ Mak. př. *човекот/ов/он, жената/ва/на, детето/во/но, животните/ве/не*

GRAMATICKÉ KATEGORIE SLOVESNÉ

OSOBA (*persona* – oseba; lice; лице)

- ▶ **koho nebo čeho se týká děj nebo stav vyjádřený slovesem**
- ▶ **PRVNÍ OSOBA** (děj nebo stav se týká **mluvčího**)
- ▶ Př. *Sedím(e) na nábřeží řeky Sávy a obědvám(e).*
- ▶ **DRUHÁ OSOBA** (děj nebo stav se týká **adresáta** sdělení)
- ▶ Př. *Sedíš/Sedíte na nábřeží řeky Sávy a obědváš/obědváte.*
- ▶ **TŘETÍ OSOBA** (děj nebo stav se týká **někoho/něčeho jiného**)
- ▶ Př. *Sedí na nábřeží řeky Sávy a obědvá/obědvají.*

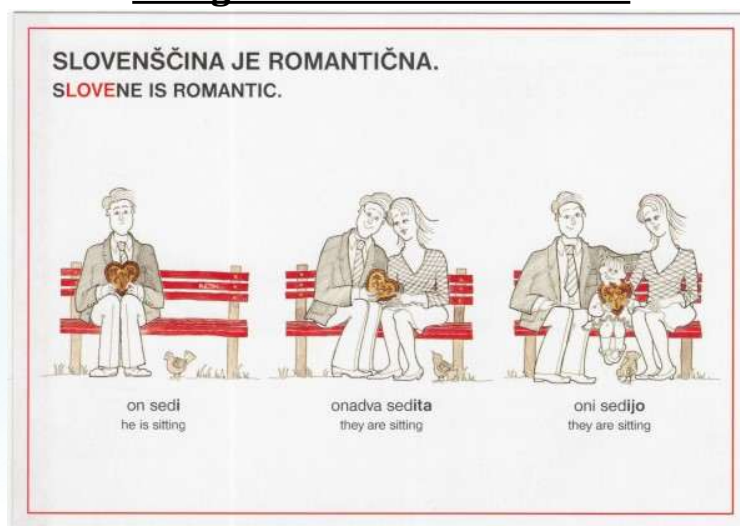
GRAMATICKÉ KATEGORIE SLOVESNÉ

ČÍSLO (*numerus* – število; broj; число)

- ▶ **počet substantív, na něž se vztahuje obsah slovesa**
- ▶ **SINGULÁR** (číslo **jednotné** = jedna)
- ▶ **PLURÁL** (číslo **množné** = více než jedna /sl. více než dvě/)
- ▶ **DUÁL** (číslo **dvojné** = dvě; **pouze slovinština**)

GRAMATICKÉ KATEGORIE SLOVESNÉ

Kategorie čísla ve slovinštině

GRAMATICKÉ KATEGORIE SLOVESNÉ

ČAS (tempus – čas; vrijeme; време)

- ▶ časový okamžik nebo úsek, v němž vzhledem k momentu promluvy probíhá to, co označuje sloveso
- ▶ **PŘÍTOMNOST** (prézens; v okamžiku promluvy)
- ▶ **MINULOST** (préteritum; před okamžikem promluvy)
- ▶ **BUDOUCNOST** (futurum; /hypoteticky/ po okamžiku promluvy)

GRAMATICKÉ KATEGORIE SLOVESNÉ

ZPŮSOB (*modus* – *naklon*; *način*; *наклонение*)

- ▶ **postoj mluvčího (nebo synt. subjektu) k obsahu (dosud nerealizovaného) děje/stavu**
- ▶ **OZNAMOVACÍ (indikativ; obsah reálně proběhl/probíhá/proběhne)**
- ▶ *Př. Petr četl/čte/bude číst noviny.*
- ▶ **ROZKAZOVACÍ (imperativ; obsah musí proběhnout, tj. je vůlí někoho přikazovaný)** *Př. Petře, přečti si už ty noviny!*
- ▶ **PODMIŇOVACÍ (kondicionál; obsah může/mohl proběhnout, pokud..., tj. obsah je podmíněně závislý)**
- ▶ *Př. Petr by si přečetl ty noviny. / Petr by si byl přečetl ty noviny už dávno.*

GRAMATICKÉ KATEGORIE SLOVESNÉ

ZPŮSOB (*modus* – *naklon*; *način*; *наклонение*)

- ▶ **postoj mluvčího (nebo synt. subjektu) k obsahu (dosud nerealizovaného) děje/stavu**
- ▶ **PŘACÍ (optativ; přání, aby obsah proběhl; pouze srbochorvatština)**
- ▶ *Př. Dobro došli! Živjeli!*
- ▶ **NEPŘÍMÁ VÝPOVĚĎ (dubitativ, referativ n. narrativ; obsah prý proběhl, tj. mluvčí jeho realizaci nemůže zaručit; pouze bulharština a makedonština)**
- ▶ *Př. В Кирил и Методий заминали за Моравия. М Дошол Петре.*

GRAMATICKÉ KATEGORIE SLOVESNÉ

VID (*aspekt* - vid; vid; вид)

- ▶ trvání, nebo naopak ukončení slovesného děje
- ▶ **DOKONAVÝ** (*perfektiva*; děj ukončený, jednorázový)
- ▶ **NEDOKONAVÝ** (*imperfektiva*; děj neukončený, opakovaný)

GRAMATICKÉ KATEGORIE SLOVESNÉ

ROD SLOVESNÝ (*genus verbi, diateze*

- način; stanje, diateza; залог)

- ▶ vztah syntaktického subjektu a činitele děje (*agentu*)
- ▶ **ČINNÝ** (*aktivum*; synt. subjekt = agens)
- ▶ Př. *Firma staví dům. Dělník kopá jámu. Dělník kopá bagrem.*
- ▶ **TRPNÝ** (*pasivum*; synt. subjekt = patiens)
- ▶ Př. *Dům je stavěn firmou. Jáma je kopána dělníkem. *Bagr je kopán dělníkem.*
- ▶ Možné pouze u tranzitivních (přechodných) sloves; patiens může být synt. subjektem pasivního tvaru slovesa pouze tehdy, pokud je u aktivní formy jejím přímým objektem.